

Kraków, 25.03.2025 r.

dr hab. Joanna M. Łukasik, prof. URK

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Recenzja pracy doktorskiej

Ks. mgr Dariusza Nawary

Praktyki religijne i działania duszpasterskie w czasie pandemii koronawirusa (COVID-19)

w okresie 2019-2022 na przykładzie parafii miasta i gminy Zator

przygotowanej pod kierownictwem naukowym

ks. prof. dr hab. Andrzeja Zwolińskiego

Wprowadzenie

W literaturze socjologicznej, psychologicznej czy pedagogicznej podejmujące zagadnienia religijności, szczególną uwagę zwraca się na to, że zarówno religia, jak i duchowość są najważniejszymi elementami odczuwania przez człowieka wysokiej jakości życia. Można za Koeningiem (2000) uznać, że religia „jest wielowymiarowym fenomenem zawierającym system przekonań, wiarę, relacje z Bogiem, praktyki religijne, rytuały, społeczność wierzących, wspólnotowość, także kontekst społeczny i historyczny”. Staje się częścią procesu rozumienia, wartościowania i reinterpretacji różnych sytuacji trudnych. Nadaje także życiu sens, gdyż uzasadnia wartości i działania człowieka niezależnie od istniejących trudności, daje poczucie bezpieczeństwa, ułatwia radzenie sobie z nimi, daje nadzieję na rozwiązanie problemów i odzyskanie sił, pomaga przezwyciężać osamotnienie, pomaga zaakceptować śmierć. Wzmacnia poczucie własnej wartości i godności jednostki, nadaje życiu sens, pomimo istniejących przeciwności losu. System religijny człowieka jest konstruktem centralnym, dlatego też religijne strategie radzenia sobie z sytuacjami trudnymi są bardziej skuteczne.

Sytuacja wywołana przez COVID – 19, a która stała się punktem wyjścia do zrealizowania projektu naukowo-badawczego, jak zauważył Doktorant, przyczyniła się do

intensyfikacji przeżywania sytuacji trudnych przez ludzi zamieszkujących kraje całego świata. Można uznać, że pandemia przewartościowała życie społeczne, nadała mu inny wymiar na wszystkich poziomach jego organizacji wpływając na funkcjonowanie ludzi. Zmiany odcisnęły piętno na poziomie jednostkowym, małych grup (na przykład rodzin czy społeczności zakładu pracy), jak i dużych (mieszkańców poszczególnych regionów), łamiąc bariery wieku, płci, koloru skóry, wyznania, czy pochodzenia i statusu społecznego. Rozprzestrzenianie się wirusa SARS -CoV- 2 i wynikające z tego konsekwencje (choroba COVID – 19) siłą rzeczy stały się wyzwaniem dla wszystkich rządzących, zarządzających, osób podejmujących różne formy wsparcia i opieki (a więc i duszpasterzy), jak i dla zwykłych obywateli. Ponadto sytuacja pandemii stała się źródłem inspiracji dla badaczy różnych dyscyplin. Bowiem w jej okresie, jak i po zakończeniu podejmowano szereg badań, w celu diagnozowania obszarów życia i funkcjonowania człowieka, z perspektywy różnych teorii ułożonych w różnych dyscyplinach naukowych. Ogląd zjawisk społecznych toczących się i współtowarzyszących pandemii jest niezwykle potrzebny, dla wypracowania strategii społeczno-emocjonalnego radzenia sobie z sytuacjami trudnymi (szczególnie w warunkach izolacji społecznej), jak i opracowania działań wspierających dla osób uwikłanych w te sytuacje i ponoszących ich społeczno-psychologiczne konsekwencje. Biorąc pod uwagę powyższe należy uznać, że przedłożona do oceny rozprawa doktorska ks. mgr Dariusza Nawary, stanowi ważny głos socjologów w zakresie badań i analiz toczących się na tym polu. Tym bardziej, że problematyka badań w zakresie praktyk religijnych oraz pracy duszpasterskiej w perspektywie doświadczeń społecznych stanowi obszar sporadycznie eksplorowany, zaś poruszane zagadnienie badawcze wydaje się kluczowe, dla wiedzy oraz praktyk społecznych dla osób doświadczających trudnych sytuacji. Wartość podjętych badań i analiz ma też swoje szczególne uzasadnienie w obszarze działań duszpasterskich w zakresie religijności/duchowości oraz praktyk religijnych osób wierzących. Bowiem właśnie to religia jest źródłem wsparcia w zmaganiu się z sytuacjami trudnymi, stresogennymi. Jest też czynnikiem ochronnym, wzmacniającym funkcjonowanie człowieka na poziomie psychologicznym, somatycznym i społecznym, co Berger (2005) określił mianem „świętego baldachimu”. Uwzględniając powyższe wskazania już w tym miejscu recenzji należy docenić trud naukowo-badawczy podjęty przez Doktoranta. Jego praca stanowi cenne źródło wiedzy i wypełnia puste pola badawcze w katolickiej nauce społecznej, aksjologii, pedagogice, socjologii, psychologii czy teologii. Dlatego też doceniając projekt naukowo-badawczy ks. D. Nawary, pragnę docenić merytoryczną opiekę naukową ks. prof. dr hab. Andrzeja Zwolińskiego. Bez wsparcia i wielokontekstowego spojrzenia na zagadnienie badawcze promotora, nie byłoby możliwe przygotowanie tak interesującej i wieloperspektywicznej pracy

doktorskiej, wpisującej się w nieobecne dotychczas w naukach socjologicznych trendy badań społecznych.

Formalna struktura pracy

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska liczy 254 strony i składa się ze wstępu, pięciu głównych rozdziałów, zakończenia, a także wykazu bibliograficznego, spisy wykresów i tabel; streszczenia w języku polskim i angielskim oraz oświadczeń Promotora i Autora dysertacji.

Rozprawa ma spójną i logiczną strukturę, widoczną w pięciu rozdziałach (I-III - rozdziały teoretyczne, IV - rozdział metodologiczny, V - rozdział empiryczny, zawierający analizę i interpretację wyników badań wraz z wnioskami końcowymi) oraz przyporządkowanych im podrozdziałach o zróżnicowanej, integralnej i dobrze uzasadnionej problematyce, co jest mocną stroną pracy. Formułowane przez Doktoranta uzasadnienia widoczne na każdym etapie pisania pracy, jak i w poszczególnych rozdziałach odnoszą się do problematyki pracy, przyjętych celów oraz założeń koncepcyjnych. W poszczególnych rozdziałach Doktorant omawia wyodrębnione kategorie (religia, praca duszpasterska, pandemia/epidemia), opisując je w ujęciu interdyscyplinarnym (aksjologicznym, teologicznym, socjologicznym, teologicznym), co wzmacnia wartość merytoryczną pracy. To oznacza, że kluczowe kategorie pojęciowe wyprowadza z dużym rozeznaniem i pogłębioną wiedzą z przyjętego myślenia teoretycznego ulokowanego w różnych dyscyplinach nauk społecznych. Całość rozprawy domknięta jest *Zakończeniem* zawierającym wnioski i postulaty dla dalszych badań (projektów naukowo-badawczych) w zakresie nauk socjologicznych, jak i dla praktyki duszpasterskiej.

Należy podkreślić, że Doktorant na każdym etapie realizowanego projektu naukowo-badawczego udowadnia, że jest świadomy swoich wyborów, uzasadnień, przywoływanych, merytorycznych argumentów w dyskusji czy wnioskowaniu.

Ocena teoretycznej zawartości dysertacji

Doktorant pierwsze trzy rozdziały opracował zgodnie z wymaganiami dla projektów naukowo-badawczych, jako tło, wprowadzenie w teoretyczne konteksty myślenia i rozumienia kategorii: epidemia/pandemia praktyki religijne, trudności wynikające z pandemii, niezbędnych do opracowania metodologicznych podstaw projektu badawczego.

W pierwszym rozdziale pt. *Zarys historii problemu zarazy i epidemii* Doktorant zgodnie z naukowymi standardami koncentruje się na terminologicznym doprecyzowaniu pojęcia

epidemia/pandemia w perspektywie ujęcia historyczno-teologicznego. Szczególnie ważne, co oceniam bardzo pozytywnie, jest ukazanie w tej części pracy (w poszczególnych sześciu podrozdziałach) nie tylko zawłości terminologicznych, ale przede wszystkim odniesienie się do sytuacji społecznej i doświadczeń religijno-duchowych osób opisanych w Biblii, w pismach Ojców Kościoła oraz w katolickiej nauce społecznej, przez pryzmat historycznych oraz współczesnych praktyk duszpasterskich wobec wiernych. Ten szeroki kontekst społeczno-historyczny oraz duszpasterski uważam za niezwykle ważny dla zrozumienia sytuacji człowieka doświadczającego trosk egzystencjalnych, w obliczu braku możliwości pokonania sytuacji epidemicznej/pandemicznej, wobec może czuć się bezradny i przeżywać wszelkiego rodzaju lęki, obawy, frustracje. Kontekst ten jest również ważny dla zrozumienia religijności i zinterpretowania działań duszpasterskich w sytuacji pandemii w perspektywie nauki Kościoła. Uważam, że brak tak szeroko nakreślonego w aspekcie historycznym przeglądu i opisu epidemii i charakterystycznych działań duszpasterskich przekładałaby się na niską jakość projektu badawczego, zarówno w warstwie metodologicznej, jak i empirycznego dyskursu.

W rozdziale drugim *Pandemia COVID-19 jako wyzwanie dla wierzących*, w pięciu komplementarnych i wzajemnie uzupełniających się podrozdziałach Doktorant zwraca uwagę na efekty w postaci zachowań społeczno-religijnych oraz praktyk i aktywności (zaangażowania) religijnego w czasie sytuacji pandemii. Zwraca uwagę na sam fakt, że pandemia doprowadziła do zaburzenia w odniesieniu do życia religijnego w sferze praktyk i udziale w obrzędach nastawionych na modlitwę zbiorową w kościołach, które z racji obostrzeń zostały zamknięte dla wiernych w celu unikania rozpowszechniania się pandemii (powszechna społeczna izolacja). Uwzględniając okoliczności sytuacji pandemicznej, określił i przeanalizował okoliczności modlitwy oraz znaczenie narzędzia, jakim jest modlitewnik, dla wzmocnienia, wzbogacenia typów i form modlitw w sytuacji izolacji. Zwrócił również uwagę na to, że pandemia, sięgająca śmierci i choroby, wzmacnia potrzeby: podejmowania nabożeństw i praktyk pokutnych, ożywienia kultu świętych itp. Ponadto Doktorant zwrócił uwagę na jeszcze jedną, niezwykle ważną kwestię, mianowicie, tak, jak w sytuacji zagrożenia wiele osób doświadcza nawrócenia, odkrywa potrzeby rozmowy z Bogiem, odbudowania z Nim relacji, tak też po przeciwnej stronie znajdują się odmienne postawy: zagubienia, odejścia od Boga, zerwania z Nim relacji. Rozdział ten zatem przedstawia religijno-duchowe aspekty funkcjonowania człowieka w sytuacji pandemii.

Rozdział trzeci *Trudności związane z pandemią*, zawiera analizę dostępnych opracowań teoretyczno-empirycznych w odniesieniu do różnych aspektów społeczno-gospodarczych, zdrowotnych, moralnych, religijno-wolontaryjnych funkcjonowania człowieka w czasie

pandemii. Zwraca w nim uwagę, światowe trendy, ale również krajowe, lokalne rozwiązania w zakresie wprowadzanych obostrzeń, restrykcji sanitarno-epidemiologicznych, unaoczniając konsekwencje dla wymienionych powyżej aspektów funkcjonowania człowieka, jakości jego działania oraz moralnego samopoczucia. Szczególnego znaczenia, w obliczu doświadczanych sytuacji trudnych wywołanych pandemią, nabierała działalność charytatywna, wolontaryjna, solidarność międzyludzka. Niestety, jak zauważa Doktorant, pandemia wywołała też wiele zjawisk negatywnych, jak np. hejt na lekarzy, policjantów, osoby zarażone wirusem, i n.

Sumując: Wyróżnione obszary tematyczne zawarte w trzech pierwszych rozdziałach - część teoretyczna - sposób ich ujęcia, naukowy dyskurs oraz logika prowadzonego wywodu pozwalają stwierdzić, że ks. mgr D. Nawara przedstawia je w sposób przemyślany, dojrzały, przyjmując styl narracji sprawozdawczo-krytycznej, z dużą łatwością wyboru własnych stanowisk i uzasadnień. Część teoretyczna dysertacji jest dowodem na odczytanie Doktoranta oraz potwierdza umiejętność porządkowania wiedzy zgodnie z przyjętymi ramami teoretycznymi. Osadzenie teoretyczne zawiera relację z niezwykle szerokiego wachlarza literatury skoncentrowanej wokół kluczowych zagadnień osadzonych w socjologii, teologii, katolickiej nauce społecznej, psychologii. Sposób zaprezentowania, biegłość wiedzy i wysokie kompetencje merytoryczne pozwalają na wysoką ocenę w tym zakresie, tej części pracy.

Ocena projektu badań własnych

Badania Doktoranta były prowadzone w paradygmacie ilościowym. W rozdziale czwartym, zatytułowanym *Metodologia badań własnych* omówił kroki postępowania badawczego wraz z ich uzasadnieniem. Poprawnie sformułował przedmiot i cele badań, problematykę badawczą. Zdecydowanie nie było konieczności formułowania hipotez badawczych, bowiem sformułowane pytania nie miały charakteru zależnościowego czy relacyjnego. Dlatego też przy publikacji pracy proponuję zrezygnowanie z zamieszczania hipotez w pracy, tym bardziej, że nie ma do nich odniesienia statystycznego i statystycznej weryfikacji w części empirycznej pracy. Ponadto w części metodologicznej prawidłowo określił metody badawcze oraz scharakteryzował technikę ankiety i narzędzie badawcze. W przypadku przygotowania pracy do druku proponuję dwa uzupełnienia: 1. Do analizy danych z FB i YouTube proponuję wskazać metodę analizy danych zastanych lub netnograficzną (co pozwoli posłużyć się metodą triangulacji metod w przyjętym paradygmacie); 2. Załączyć do aneksu narzędzie badawcze czyli kwestionariusz ankiety (może on stać się cennym źródłem inspiracji do badań, modyfikacji i/lub wykorzystania w innych badaniach tego typu).

Ks. mgr Dariusz Nawara przeprowadził badania wśród 721 respondentów (rozprowadził 2085 kwestionariuszy!) w terminie 5.03-30.04.2022 r. Dobór grupy był celowy, osoby badane (z przewagą kobiet: 67,00% ogółu badanych) zamieszkują miejscowości przynależące do parafii w Zatorze, Palczowicach i Graboszycach.

Materiał uzyskany w toku prowadzonych badań, pozwolił na udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz osiągnąć założone cele badań. Wyniki z badań opracowano w jednym rozdziale empirycznym, zatytułowanym *Organizacja życia religijnego w czasie pandemii na przykładzie parafii na terenie miasta i gminy zator – analiza badań własnych*.

Układ poszczególnych podrozdziałów został opracowany na podstawie wyodrębnionych kategorii badawczych, ujętych w pytaniach badawczych. Z uzyskanych danych i przeprowadzonych analiz wyłania się kilka interesujących zjawisk. Mianowicie, sytuacja pandemii utrwaliła obecne w kościele zaangażowanie kobiet w praktyki religijne, działalność na rzecz parafii i potrzebujących wiernych. Wzrósł odsetek osób modlących się codziennie. Ponadto dzięki nowoczesnym technologiom i dostępnym kanałom internetowym, portalom wzrósł odsetek wiernych uczestniczących w nabożeństwach różańcowych czy w mszy świętej. Ponadto odrodził się kult św. Rocha, zaś samo zaangażowanie religijne i religijność zostały uznane za wzmocnione przez 4/5 badanych. Wynikało to w dużej mierze ze wzrostu zaufania Bogu, poszukiwania w Nim oparcia w trudnych i niebezpiecznych czasach, a także minimalizowania lęku przed utratą zdrowia lub życia. Sytuacja pandemii oraz izolacja i niemożność bezpośredniego, osobistego udziału w praktykach religijnych w świątyniach, wywołała również u licznej grupy badanych pragnienie powrotu do miejsc kultu i religii, bezpośredniego kontaktu z Bogiem poprzez udział w eucharystii, adorację i osobistą rozmowę z Bogiem, modlitwę przed Najświętszym Sakramentem.

Z przeprowadzonych analiz wynika także, że niektórzy respondenci doświadczyli osłabienia zaangażowania religijnego, co wynikała z braku możliwości uczestniczenia osobistego w mszy i nabożeństwach w kościele, korzystania z sakramentów, ale i również z powodu zerwania kontaktu ze wspólnotą parafialną, uznania, że w sytuacji pandemii praktyki religijne nie są potrzebne i ważne („ważniejsze jest jakość przetrwać”). Niektórzy badani wskazywali też, że na osłabienie ich praktyk i zaangażowania w relacje z Bogiem, były pojawiające się w mediach skandale w Kościele czy agitacje wyborcze.

Wnioski wyprowadzone z badań są ważne nie tylko z perspektywy rozwoju różnych dyscyplin z zakresu nauk społecznych, ale również z perspektywy pracy (w tym duszpasterskiej) z wiernymi kościoła, którzy po pandemii już do niego nie wrócili lub ich wiara i zaangażowanie zostały osłabione. Rozwiązania duszpasterskie w zakresie pracy w

wymienionych przez Doktoranta we wnioskach: obszarów wymagających wzmocnienia w pracy duszpasterskiej oraz proponowanych form i zakresu ich zastosowania w pracy z wiernymi kościoła katolickiego są szczególnie ważne, dla ponownej adaptacji i zakorzenienia w wierze, tych, którzy ją utracili. Ważne jest również to, że Doktorant zwraca uwagę, iż zdiagnozowana sytuacja religijności, praktyki religijnych i wiary wiernych Kościoła, wymaga nowego podejścia i nowych form pracy duszpasterskiej.

W tej części pracy, w przypadku przygotowania jej do druku, proponuję wzmocnić odpowiedź na trzecie pytanie badawcze (należy dokonać tego w części empirycznej, jak i w dyskusji wyników badań oraz w zakończeniu pracy) lub z tego pytania zrezygnować w części metodologicznej.

Reasumując: projekt badawczy oceniam jako dojrzały. Krytyczna analiza i interpretacja wyników badań własnych pozwalają stwierdzić, iż przeprowadzone badania są na odpowiednim poziomie naukowym, zaś ich relacja i wnioski końcowe prowokują do kontynuacji badań, a także namysłu i zainicjowania oraz wdrożenia zmian w obszarze duszpasterstwa, jak i katechezy dorosłych-wiernych Kościoła.

Konkluzje końcowe

Przedstawiona do oceny dysertacja ma walor poznawczy, duszpasterski, ale również i edukacyjny. Potwierdza umiejętność krytycznej analizy treści i prezentowania wiedzy zgodnie z przyjętymi ramami teoretycznymi i kategoriami poznawczymi. Treść pracy jest dowodem na duże odczytanie Doktoranta oraz umiejętność łączenia i prezentowania wiedzy z różnych naukowych dyscyplin, nadając im spójność: od merytorycznego uzasadnienia wyborów teorii i klasyfikacji, po przełożenie ich na język badań, prowadzonych analiz i naukowego dyskursu interpretacyjnego. Tym samym należy podkreślić, że główny projekt naukowo-badawczy został zrealizowany, co potwierdzają osiągnięte cele, udzielone odpowiedzi na pytania badawcze oraz teoretyczno-empiryczne i praktyczne wnioski z badań. Uważam, że trud podjęcia problematyki jest znaczący, innowacyjny i z perspektywy praktycznych aplikacji istotny.

Przedłożoną do recenzji pracę sytuuję w centrum katolickiej nauki społecznej, socjologii, aksjologii, teologii, katechetyki i psychologii. Oceniając rozprawę doktorską Ks. mgr Dariusza Nawary *Praktyki religijne i działania duszpasterskie w czasie pandemii koronawirusa (COVID-19) w okresie 2019-2022 na przykładzie parafii miasta i gminy Zator*, stwierdzam, że porusza ważną, nieobecną w dyskursie naukowym w obszarze przedmiotu badań problematykę. Praca jest dobrze osadzona w przyjętych przez Autora perspektywach teoretycznych oraz metodologicznych. Oceniane dokonania Doktoranta zaprezentowane w

recenzowanej dysertacji potwierdzają jego umiejętności w zakresie samodzielnego projektowania i prowadzenia badań naukowych. Tym samym potwierdzam, że praca spełnia wszystkie warunki stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z Ustawą z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Wyrażając pozytywną opinię o wykonanej pracy, wnoszę o dopuszczenie Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Joanna M. Łukasik